

PETER WOHLLEBEN

ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΟΥ ΜΠΕΣΤ ΣΕΛΕΡ *Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΔΕΝΤΡΩΝ*

Η
ΜΥΣΤΙΚΗ
ΖΩΗ
ΤΩΝ
ΖΩΩΝ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΙΩΤΑ ΛΑΓΟΥΔΑΚΟΥ

Η αποκάλυψη ενός κρυμμένου κόσμου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

PETER WOHLLEBEN

Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Η αποκάλυψη ενός κρυμμένου κόσμου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Γιώτα Λαγουδάκου

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θετικές επιστήμες για το ευρύ κοινό – Βιολογία

Peter Wohlleben, *Η μυστική ζωή των ζώων*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Das Seelenleben der Tiere*

Μετάφραση: Γιώτα Λαγουδάκου

Επιμέλεια, διορθώσεις: Λένια Μαζαράκη

Υπεύθυνη έκδοσης: Υβόνη Καρύδη

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Φιλμ, μοντάζ: Γιώργος Κεραμάς

Copyright© Ludwig Verlag, a division of Verlagsgruppe Random House GmbH, München Germany, 2016

Copyright© για τη μετάφραση στην ελληνική γλώσσα,

Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη), 2017

Πρώτη έκδοση στη γερμανική γλώσσα από τις εκδόσεις

Ludwig Verlag, Μόναχο, 2016

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Δεκέμβριος 2018

KET B028 ΚΕΠ 911/18 ISBN 978-960-16-7766-8

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ.

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,

ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

- 9 Πρόλογος
- 13 Μητρική αγάπη μέχρι τελικής πτώσεως
- 21 Ένστικτα – συναισθήματα κατώτερης ποιότητας;
- 28 Περί αγάπης για τον άνθρωπο
- 38 Δεν είναι άδειο αυτό το κεφαλάκι
- 50 Χαζογουρούνα
- 56 Ευγνωμοσύνη
- 60 Κοροϊδία και φέματα
- 66 Πιάστε τον κλέφτη!
- 74 Θάρρος!
- 80 Άσπρο μαύρο
- 87 Θερμές μέλισσες, κρύα ελάφια
- 98 Νοημοσύνη σμήνους
- 104 Απώτερα κίνητρα
- 108 Η μικρή προπαίδεια
- 113 Για διασκέδαση
- 117 Λαχτάρα
- 121 Πέρα από τον θάνατο
- 125 Ονοματοδοσία

- 132 Πένθος
136 Ντροπή και μεταμέλεια
145 Συμπόνια
152 Αλτρουισμός
156 Αγωγή
161 Πώς ξεφορτώνεται κανείς τα παιδιά του;
165 Τα άγρια ζώα παραμένουν άγρια
174 Εντόθια μπεκάτσας
179 Μια ιδιαίτερη αρωματική νότα
185 Άνεση
191 Κακοκαιρία
196 Πόνος
200 Φόβος
220 Υψηλή κοινωνία
223 Καλό και κακό
231 Στις αγκάλες του Μορφέα
236 Το μαντείο των ζώων
244 Και τα ζώα γερνάνε
250 Ξένοι κόσμοι
259 Τεχνητοί βιότοποι
266 Στην υπηρεσία του ανθρώπου
270 Γνωστοποιήσεις
277 Πού βρίσκεται η ψυχή;
281 Επίλογος: ένα βήμα πίσω
287 Ευχαριστίες
289 Σημειώσεις

Πρόλογος

Κόκορες που λένε φέματα στις κότες τους; Ελαφίνες που πενθούν; Άλογα που ντρέπονται; Μέχρι πριν από λίγα χρόνια όλα αυτά έμοιαζαν καθαρή φαντασία, ευσεβείς πόθοι των φιλόζωων που ήθελαν να νιώθουν ακόμα πιο κοντά στους προστατευομένους τους. Και μ' εμένα το ίδιο συνέβαινε, αφού τα ζώα με συνοδεύουν σε όλη μου τη ζωή. Δεν έχει σημασία αν ήταν το κλωσόπουλο στο πατρικό μου, εκείνο που με είχε διαλέξει για μαμά του, αν ήταν οι κατσίκες εδώ στο δασαρχείο, που χρωματίζουν την καθημερινότητά μας με το χαρούμενο βέλυσμά τους, ή τα ζώα του δάσους που συναντώ στις καθημερινές μου βόλτες στην περιοχή για την οποία είμαι υπεύθυνος; Κάθε φορά αναρωτιέμαι τι μπορεί να συμβαίνει μέσα στο κεφάλι τους. Τα πράγματα είναι όντως έτσι όπως ισχυρίζονται καιρό τώρα οι επιστήμονες, ότι δηλαδή μόνο εμείς οι άνθρωποι απολαμβάνουμε σε όλη της την έκταση την γκάμα των συναισθημάτων; Είναι πιθανό η πλάση να ανέπτυξε συγκεκριμένα για μας μια ειδική βιολογική πορεία, η οποία είναι η μόνη που διασφαλίζει μια συνειδητή, γεμάτη ζωή;

Αν ισχύει αυτό, τότε τούτο το βιβλίο θα τελείωνε εδώ. Διότι αν ο άνθρωπος ήταν κάτι ιδιαίτερο υπό την έννοια

της βιολογικής κατασκευής, δε θα μπορούσε να συγκριθεί με τα άλλα είδη. Η συμπόνια για τα ζώα δε θα είχε νόημα, αφού δε θα μπορούσαμε επ' ουδενί να φανταστούμε τι συμβαίνει στο μυαλό τους. Ευτυχώς όμως η φύση αποφάσισε υπέρ της οικονομικής λύσης. Η εξέλιξη αναμόρφωσε και τροποποίησε «μόνο» τα ήδη υπάρχοντα, παρόμοια με ένα σύστημα ηλεκτρονικού υπολογιστή. Οπότε, όπως στα Windows 10 εξακολουθούν να υπάρχουν λειτουργίες από προηγούμενες εκδόσεις, έτσι δουλεύουν μέσα μας και τα γενετικά προγράμματα των προγόνων μας· και μέσα σε όλα τα είδη των οποίων το γενεαλογικό δέντρο διακλαδίστηκε στο πέρασμα εκατομμυρίων ετών από τη γραμμή αυτή. Επομένως, στη δική μου λογική δεν υπάρχουν δύο είδη πένθους, πόνου ή αγάπης. Βέβαια, ίσως ακούγεται ανάρμοστο να πούμε ότι ένα γουρούνι αισθάνεται όπως αισθανόμαστε εμείς. Η πιθανότητα όμως ένας τραυματισμός να του προκαλεί συναισθήματα λιγότερο δυσάρεστα απ' ό,τι προκαλεί σε εμάς τείνει στο μηδέν. «Ναι, σιγά» ίσως διαμαρτυρηθούν οι επιστήμονες, προσθέτοντας ότι κάτι τέτοιο δεν έχει αποδειχτεί. Έτσι είναι, και ούτε θα αποδειχτεί ποτέ. Άλλωστε, και το κατά πόσο εσείς αισθάνεστε όπως εγώ δεν είναι παρά μια θεωρία. Κανείς δεν μπορεί να δει τι συμβαίνει μέσα σε έναν άλλο άνθρωπο, δεν μπορεί να αποδείξει ότι το τσίμπημα μιας βελόνας προκαλεί το ίδιο αίσθημα και στα εφτά δισεκατομμύρια κατοίκους της Γης. Ωστόσο, οι άνθρωποι μπορούν να εκφράσουν με λόγια τα συναισθήματά τους και το αποτέλεσμα αυτών των πληροφοριών αυξάνει την πιθανότητα όλοι να μοιάζουν μεταξύ τους σε επίπεδο συναισθημάτων.

Έτσι η Μάξι, η σκυλίτσα μας, που καταβρόχθισε στην κουζίνα μια πιατέλα γεμάτη κνέντελ και μετά πήρε ένα τελείως αθώο ύφος, δεν ήταν μια βιολογική καταβροχθιστική μηχανή, αλλά ένα πανούργο και αξιαγάπητο πλάσμα. Όσο πιο συχνά και όσο πιο προσεχτικά παρατηρούσα, τόσο περισσότερα δήθεν αποκλειστικά ανθρώπινα συναισθήματα ανακάλυπτα στα κατοικίδιά μας και στους άγριους συγγενείς τους στο δάσος. Και δεν είμαι ο μόνος. Όλο και περισσότεροι δασολόγοι καταλήγουν στη διαπίστωση ότι πολλά είδη ζώων έχουν κοινά στοιχεία με εμάς τους ανθρώπους. Πραγματική αγάπη ανάμεσα σε κοράκια; Θεωρείται βέβαιο. Σκίουροι που ξέρουν τα ονόματα των συγγενών τους; Αποδεδειγμένο προ πολλού. Όπου κι αν κοιτάξει κανείς θα δει ότι τα ζώα αγαπιούνται, νιώθουν συμπόνια και απολαμβάνουν τη ζωή τους. Στο μεταξύ υπάρχει πλήθος επιστημονικών εργασιών αναφορικά με τον συγκεκριμένο θεματικό κύκλο, οι οποίες, ωστόσο, καλύπτουν ελάχιστες πτυχές του ζητήματος και συχνά είναι γραμμένες τόσο στεγνά, ώστε δεν αποτελούν ευχάριστο και χαλαρωτικό ανάγνωσμα, κυρίως όμως δε μας βοηθούν να καταλάβουμε καλύτερα τα ζώα. Έτσι, στο σημείο αυτό θα ήθελα να γίνω ο διερμηνέας σας, να σας μεταφράσω τα συναρπαστικά αποτελέσματα στην καθομιλουμένη, να ενώσω τα μεμονωμένα κομμάτια του παζλ και να το εμπλουτίσω με τις προσωπικές μου παρατηρήσεις. Προκύπτει έτσι μια εικόνα του κόσμου των ζώων που μας περιβάλλει, η οποία μετατρέπει τα περιγραφόμενα είδη από απροσδιόριστα βιορομπότ, ωθούμενα από έναν σταθερό γενετικό κώδικα, σε πλάσματα πιστά και αξιαγάπητα. Και αυτό ακριβώς είναι, όπως

μπορείτε να δείτε κι εσείς κάνοντας έναν περίπατο στη δασική έκταση για την οποία είμαι υπεύθυνος, παρατηρώντας τις κατσίκες, τα άλογα και τα κουνέλια, αλλά και στα πάρκα και στα δάση της περιοχής σας. Τι λέτε, έρχεστε μαζί;

Μητρική αγάπη μέχρι τελικής πτώσεως

Ήταν μια ζεστή καλοκαιρινή μέρα του 1996. Για να δροσιστούμε, η γυναίκα μου κι εγώ είχαμε βάλει μια μικρή φουσκωτή πισίνα κάτω από ένα σκιερό δέντρο. Καθόμουν λοιπόν με τα δύο μου παιδιά στο νερό και απολαμβάναμε ζουμερές φέτες καρπούζι. Ξαφνικά με την άκρη του ματιού μου αντιλήφθηκα μια κίνηση. Κάτι καφετί, στο χρώμα της σκουριάς, ερχόταν πηδώντας προς το μέρος μας, σταματώντας κάθε τόσο. «Ένα σκιουράκι!» φώναξαν ενθουσιασμένα τα παιδιά. Τη χαρά μου, ωστόσο, διαδέχτηκε γρήγορα μια βαθιά ανησυχία, γιατί μετά από λίγα βήματα το σκιουράκι έπεσε στο πλάι. Προφανώς ήταν άρρωστο και, όταν έκανε μερικά ακόμα βήματα (προς εμάς!), είδα ότι υπήρχε ένα μεγάλο εξόγκωμα στον λαιμό του. Κατά πάσα πιθανότητα ήταν λοιπόν ένα ζώο που νοσούσε, ίσως μάλιστα να έπασχε από κάποια εξαιρετικά μολυσματική ασθένεια. Συνέχισε να προχωράει αργά αλλά σταθερά προς την πισίνα. Ήμουν έτοιμος να πάρω τα παιδιά και να απομακρυνθούμε, όταν η κατάσταση ξεκαθαρίστηκε με μια συγκινητική σκηνή: Το εξόγκωμα αποδείχτηκε πως ήταν ένα μωρό, γαντζωμένο σαν γιακάς γύρω από τον λαιμό της μητέρας. Εκείνη λοιπόν μετά βίας μπορούσε να αναπνεύσει και, σε συνδυα-

σμό με την ασφυκτική ζέστη, οι ανάσες που έπαιρνε της έφταναν μόνο για μερικά βήματα, μετά έπεφτε στο πλάι εξαντλημένη και προσπαθούσε να πάρει αέρα.

Η μαμά σκίουρος φροντίζει με αυτοθυσία τα μικρά της. Όταν αντιληφθεί ότι κινδυνεύουν τα μεταφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο σε κάποιο ασφαλές σημείο. Στην προσπάθειά της αυτή κυριολεκτικά εξουθενώνεται, αφού, ανάλογα με τη γέννα, τα μωρά που πρέπει να μεταφερθούν ένα ένα, γαντζωμένα στον λαιμό της μαμάς τους, μπορεί να είναι μέχρι και έξι. Παρά τη φροντίδα αυτή το ποσοστό επιβίωσης δεν είναι μεγάλο, γύρω στο 80% των μικρών πεθαίνουν την πρώτη κιόλας μέρα της ζωής τους. Ο κίνδυνος παραμονεύει τη νύχτα: Ενώ τα κόκκινα πλασματάκια στη διάρκεια της μέρας καταφέρνουν να ξεφεύγουν από τους περισσότερους εχθρούς τους, ο θάνατος τα πιάνει στον ύπνο. Τότε τα δενδροκούναβα γλιστράνε αθόρυβα μέσα από τα κλαδιά των δέντρων και αιφνιδιάζουν τα κοιμισμένα ζωάκια. Με το φως του ήλιου έρχονται τα διπλοσάινα, που με ριφκοκίνδυνες πτήσεις ορμούν στους κορμούς των δέντρων αναζητώντας ένα νόστιμο γεύμα. Όταν εντοπίσουν κάποιο σκιουράκι, ξεκινάει το σπινάλ του φόβου. Με την κυριολεκτική έννοια. Διότι το σκιουράκι, προσπαθώντας να ξεφύγει από το πουλί, τρέχει και κρύβεται στην άλλη πλευρά του κορμού. Το διπλοσάινο κάνει μια κλειστή στροφή και ακολουθεί τη λεία του. Το σκιουράκι αρχίζει πάλι να τρέχει σαν σίφουνας και κάνει τον γύρο του κορμού, το πουλί ακολουθεί, με αποτέλεσμα να προκύπτει μια πάρα πολύ γρήγορη σπειροειδής κίνηση και των δύο ζώων γύρω από τον κορμό του δέντρου. Τη μάχη κερδίζει το

πιο σβέλτο, και συνήθως το πιο σβέλτο είναι το μικρό θηλαστικό.

Πολύ χειρότερος από κάθε άγριο εχθρό είναι, ωστόσο, ο χειμώνας. Για να είναι καλά εξοπλισμένοι κατά τη διάρκεια της κρύας εποχής του χρόνου, οι σκίουροι χτίζουν φωλιές. Τους δίνουν σφαιρικό σχήμα και τις φτιάχνουν στα κλαδιά της κόμης των δέντρων. Προκειμένου να μπορούν να ξεφύγουν από τυχόν δυσάρεστους, απρόσκλητους επισκέπτες, ανοίγουν με τα ποδαράκια τους δύο εξόδους. Η βασική κατασκευή της φωλιάς αποτελείται από πολλά μικρά κλαδάκια, ενώ εσωτερικά το σπιτικό τους επενδύεται με μαλακά βρύα. Έτσι υπάρχει θερμομόνωση και άνεση. Άνεση; Ναι, δίνουν και τα ζώα σημασία στην άνεση. Τα κλαδιά που σε πιέζουν στην πλάτη όταν κοιμάσαι είναι εξίσου ενοχλητικά για τους σκίυρους όσο και για μας. Απεναντίας, ένα μαλακό στρώμα από βρύα εγγυάται ευχάριστο ύπνο.

Από το παράθυρο του γραφείου μου παρατηρώ συχνά πυκνά τα ζωάκια να τσιμπολογάνε την τρυφερή πρασινάδα από το γρασίδι μας και να τη μεταφέρουν ψηλά στα δέντρα. Και παρατηρώ και κάτι ακόμα: Το φθινόπωρο, μόλις οι καρποί της βελανιδιάς και της οξιάς αρχίζουν να πέφτουν από τα δέντρα, τα μικρά θηλαστικά μαζεύουν τους θρεπτικούς σπόρους και τους θάβουν στο έδαφος λίγα μέτρα πιο κάτω. Θα τους χρησιμεύσουν ως αποθέματα για τον χειμώνα. Διότι οι σκίουροι δεν πέφτουν σε πραγματική χειμερία νάρκη, τις περισσότερες μέρες συνήθως λαγοκοιμούνται, σε μια κατάσταση χειμériου ύπνου. Έτσι ο οργανισμός καταναλώνει λιγότερη ενέργεια, όμως οι λειτουργίες του δεν αναστέλλονται τε-

λείως, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τον σκαντζόχοιρο. Το σκίουράκι ξυπνάει κάθε τόσο πεινασμένο. Τότε κατεβαίνει σβέλτα από το δέντρο και ψάχνει να βρει μια από τις πολλές κρυφώνες τροφής. Αρχίζει λοιπόν και ψάχνει, ψάχνει, ψάχνει. Με την πρώτη ματιά φαίνεται αστείο όταν παρατηρεί κανείς το μικρό ζώακι που προσπαθεί να θυμηθεί. Σκάβει σε ένα σημείο, σκαλίζει παρακάτω και στο ενδιαμέσο σταματάει και σκέφτεται. Είναι όμως πολύ δύσκολο: Το τοπίο έχει αλλάξει αισθητά από το φθινόπωρο. Τα δέντρα και οι θάμνοι έχουν χάσει το φύλλωμά τους, το χορτάρι έχει ξεραθεί και, σαν να μην έφταναν όλα αυτά, το χιόνι τις περισσότερες φορές έχει καλύψει τα πάντα με ένα στρώμα από άσπρο βαμβάκι. Ενώ το απελπισμένο σκίουράκι συνεχίζει να ψάχνει, αρχίζω να το λυπάμαι. Διότι τώρα η φύση ξεδιαλέγει ανελέητα, και ένα μεγάλο ποσοστό από τους ξεχασιάρηδες σκίουρους, συνήθως εκείνοι που έχουν γεννηθεί την ίδια αυτή χρονιά, δε ζουν την επόμενη άνοιξη επειδή πεθαίνουν από την πείνα. Μετά, στις προστατευόμενες περιοχές με οξιές μεγάλης ηλικίας, τυχαίνει να βρίσκω καμιά φορά μικρούς θυσάνους από οξιές που έχουν βλαστήσει. Αυτές οι μικρές οξιές μοιάζουν με πεταλούδες πάνω σε μικρούς μίσχους και συνήθως τις συναντά κανείς μεμονωμένα. Έτσι, με τη μορφή θυσάνου εμφανίζονται μόνο εκεί όπου ο σκίουρος δεν έβγαλε τους σπόρους που είχε θάψει στη γη – πολύ συχνά επειδή δε θυμόταν το συγκεκριμένο σημείο, με τις μοιραίες συνέπειες που ήδη περιγράψαμε.

Ο σκίουρος όμως αποτελεί για μένα και ένα εξαιρετικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο κατηγοριο-

ποιούμε τον ζωικό κόσμο. Τα σκούρα στρογγυλά λαμπερά του ματάκια τον κάνουν πολύ χαριτωμένο, έχει ωραίο μαλακό κοκκινωπό τρίχωμα (υπάρχουν και είδη με καφέ και μαύρο τρίχωμα) και δεν είναι επικίνδυνος για μας τους ανθρώπους. Από τις ξεχασμένες αποθήκες βελανιδιών ξεφυτρώνουν κάθε άνοιξη νεαρά δέντρα, έτσι ώστε μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ιδρυτής νέων δασών. Με δυο λόγια, ο σκίουρος είναι πραγματικά αξιαγάπητο πλάσμα. Προτιμάμε όμως να ξεχνάμε ποιο είναι το αγαπημένο του φαγητό: τα μικρά πουλάκια. Γιατί από το παράθυρο του γραφείου μου παρατηρώ και τέτοιες λεηλασίες. Όταν την άνοιξη κάποιος σκίουρος αρχίζει να σκαρφαλώνει στον κορμό του δέντρου προκαλείται μεγάλη αναστάτωση στη μικρή αποικία της κεδρότσιχλας που κλωσάει τα αυγά της στα μεγάλα πεύκα. Πετούν γύρω από τα δέντρα με δυνατές φωνές και κρωξίματα και προσπαθούν να διώξουν τον εισβολέα. Οι σκίουροι είναι οι θανάσιμοι εχθροί τους, αφού αρπάζουν ασυγκίνητοι το ένα μετά το άλλο τα μικρά πουλάκια που δεν έχουν προλάβει να βγάλουν φτερά. Ακόμα και οι φωλιές που είναι φτιαγμένες μέσα στα κοιλώματα των δέντρων προσφέρουν στα μικρά περιορισμένη προστασία, αφού οι σκίουροι με τα λεπτά τους πόδια και τα μακριά μυτερά τους νύχια τραβάνε τους δήθεν καλά προστατευμένους νεοσσούς από τον κούφιο κορμό του δέντρου.

Είναι τελικά ο σκίουρος μάλλον κακός παρά καλός; Ούτε το ένα ούτε το άλλο. Ένα καπρίτσιο της φύσης μάς έκανε να αναπτύξουμε ένα ένστικτο προστασίας απέναντί του, προκαλώντας μας έτσι θετικά συναισθήματα. Και αυτό δεν έχει καμία σχέση με το καλό και το χρήσι-

μο. Ούτε όμως και η άλλη όψη του νομίσματος, το ότι σκοτώνουν τα ωδικά πτηνά που επίσης αγαπάμε, σημαίνει πως οι σκίουροι είναι κακοί. Πεινάνε και πρέπει να ταΐσουν και τα μικρά τους, που είναι εξαρτημένα από το θρεπτικό γάλα της μητέρας. Αν οι σκίουροι κάλυπταν τις ανάγκες τους σε πρωτεΐνες τρώγοντας την κάμπια του λάχανου, την πιερίδα, θα ήμασταν κατενθουσιασμένοι. Τότε ο συναισθηματικός μας απολογισμός θα ήταν εκατό τοις εκατό θετικός, αφού τα φορτικά αυτά έντομα μας ενοχλούν όταν καλλιεργούμε λαχανικά. Αλλά και οι πιερίδες του λάχανου είναι επίσης μωρά, στην προκειμένη περίπτωση μωρά πεταλούδας. Και ο θάνατος των μωρών της πεταλούδας δεν αποτελεί επ' ουδενί ευεργεσία για τη φύση, μόνο και μόνο επειδή τυχαίνει να τους αρέσουν τα ίδια φυτά που προορίζονται και για τη δική μας διατροφή.

Οι σκίουροι δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τη δική μας κατηγοριοποίηση. Είναι πολύ απασχολημένοι προσπαθώντας να διατηρηθούν οι ίδιοι και το είδος τους στη φύση και ταυτόχρονα να καταφέρνουν κυρίως ένα πράγμα: Να χαίρονται τη ζωή. Ας ξαναγυρίσουμε όμως στη μητρική αγάπη που κρύβει μέσα του το κόκκινο αυτό διαβόλακι. Νιώθει στ' αλήθεια κάτι τέτοιο; Τόσο δυνατή αγάπη, ώστε η μητέρα να βάζει τη ζωή των μικρών της πάνω από τη δική της; Την ωθούν απλώς οι ορμόνες που κυλούν στις φλέβες της και την οδηγούν σε μια προκαθορισμένη φροντίδα των μικρών; Η επιστήμη τείνει να υποβιβάζει αυτές τις βιολογικές διαδικασίες σε αναπόφευκτους μηχανισμούς. Προτού βάλουμε τους σκίουρους και άλλα είδη σε ένα τέτοιο, κάπως πιο ρεαλιστικό κουτάκι,

ας ρίξουμε μια ματιά στην ανθρώπινη μητρική αγάπη. Τι συμβαίνει στον οργανισμό της μητέρας όταν κρατάει ένα βρέφος στην αγκαλιά της; Είναι έμφυτη η μητρική αγάπη; Η απάντηση της επιστήμης έχει ως εξής: Και ναι και όχι. Η αγάπη αυτή δεν είναι έμφυτη, έμφυτες είναι μόνο οι προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί. Λίγο πριν από τον τοκετό απελευθερώνεται μία ορμόνη, η οξυτοκίνη, η οποία καθιστά δυνατή την ανάπτυξη ισχυρών δεσμών. Ταυτόχρονα εκλύονται μεγάλες ποσότητες ενδορφινών, οι οποίες μετριάζουν το αίσθημα του πόνου και μειώνουν τον φόβο. Αυτό το ορμονικό κοκτέιλ εξακολουθεί να υπάρχει στο αίμα και μετά τον τοκετό, έτσι το μωρό το υποδέχεται μια απόλυτα χαλαρωμένη μητέρα με θετική διάθεση. Ο θηλασμός δίνει το ερέθισμα για περαιτέρω παραγωγή οξυτοκίνης και η σχέση μητέρας-παιδιού μπορεί να ενισχυθεί. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει σε πολλά είδη ζώων, συμβαίνει και στις κατσίκες που η οικογένειά μου κι εγώ εκτρέφουμε στο δασαρχείο μας (και που παρεμπιπτόντως παράγουν επίσης οξυτοκίνη). Στην προκειμένη περίπτωση η γνωριμία με τα μικρά αρχίζει όταν η κατσικά γλείφει τις βλέννες του τοκετού. Αυτή η διαδικασία ενισχύει τους δεσμούς μεταξύ τους, επιπλέον η μητέρα βελάζει τρυφερά, ενώ τα παιδιά της της απαντούν με τη λεπτή τους φωνούλα, και έτσι οι φωνές χαράζονται στη μνήμη τους.

Αλίμονο όμως αν η διαδικασία καθαρισμού της βλέννας δεν πάει καλά! Όταν πλησιάζει η ώρα του τοκετού, τα ζώα του μικρού μας κοπαδιού τοποθετούνται σε ένα ξεχωριστό κλουβί, ώστε να γεννήσουν με την ησυχία τους. Η πόρτα του κλουβιού έχει μια μικρή χαραμάδα πάνω

από το έδαφος, και από τη χαραμάδα αυτή γλίστρησε σε μια γέννα κι έπεσε έξω ένα πολύ μικρό κατσικάκι. Μέχρι να καταλάβουμε τι είχε συμβεί πέρασε πολύτιμος χρόνος και η βλέννα είχε ήδη στεγνώσει. Αποτέλεσμα: Η μητέρα, παρ' όλες τις προσπάθειες, δεν αποδέχτηκε το μικρό της, η μητρική αγάπη δεν ήταν πλέον δυνατόν να αναπτυχθεί. Κάτι ανάλογο συμβαίνει συχνά και στους ανθρώπους: Αν τα βρέφη μείνουν πολύ καιρό στο νοσοκομείο μακριά από τη μητέρα τους, αυξάνεται η πιθανότητα να μην αναπτυχθεί η μητρική αγάπη. Η πιθανότητα αυτή δεν είναι βέβαια τόσο μεγάλη όσο στις κατσίκες, αφού οι άνθρωποι μπορούν να μάθουν τη μητρική αγάπη και δεν εξαρτώνται μόνο από τις ορμόνες. Διαφορετικά δε θα ήταν δυνατές οι υιοθεσίες, όπου παιδιά, συχνά πολλά χρόνια αφότου έχουν γεννηθεί, συναντιούνται με άγνωστες μητέρες.

Η υιοθεσία είναι επομένως η καλύτερη ένδειξη για να εξετάσει κανείς αν η μητρική αγάπη είναι κάτι που μαθαίνεται και όχι απλώς ένα ενστικτώδες αντανακλαστικό. Προτού όμως δούμε σε βάθος το θέμα αυτό, θα ήθελα να εξετάσουμε την ποιότητα των ενστίκτων.

Ένστικτα – συναισθήματα κατώτερης ποιότητας;

Συχνά ακούω ότι είναι παραπλανητικό να συγκρίνουμε τα συναισθήματα των ζώων με τα συναισθήματα των ανθρώπων, ότι σε τελική ανάλυση τα ζώα ενεργούν και αισθάνονται πάντα με βάση το ένστικτο, ενώ απεναντίας εμείς με βάση τη συνείδηση. Προτού ασχοληθούμε με το κατά πόσο οι ενστικτώδεις ενέργειες είναι κατώτερης ποιότητας, ας δούμε τι ακριβώς είναι τα ένστικτα. Με τον όρο αυτόν η επιστήμη συνοψίζει ενέργειες που εκτυλίσσονται ασυνείδητα, δεν υπόκεινται δηλαδή σε διαδικασίες σκέψης. Μπορεί να είναι γενετικά προκαθορισμένες ή να αποτελούν αποτέλεσμα μάθησης· κοινό στοιχείο όλων των ενστίκτων είναι ότι εξελίσσονται πολύ γρήγορα, επειδή παρακάμπτουν τις νοητικές διεργασίες του εγκεφάλου. Συχνά είναι ορμόνες οι οποίες απελευθερώνονται με συγκεκριμένες αφορμές (π.χ. τον φόβο) και στη συνέχεια προκαλούν σωματικές αντιδράσεις. Άρα τα ζώα είναι πλήρως αυτοματοποιημένα βιορομπότ; Προτού καταλήξουμε σε κάποιο βιαστικό συμπέρασμα, ας ρίξουμε μια ματιά στο δικό μας είδος. Ούτε κι εμείς είμαστε απαλλαγμένοι από ενστικτώδεις αντιδράσεις, το αντίθετο μάλιστα. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, ότι το μάτι της κου-

ζίνιας είναι αναμμένο και καίει. Αν ακουμπήσετε κατά λάθος το χέρι σας πάνω του θα το τραβήξετε αστραπιαία. Στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχει προηγουμένως καμία συνειδητή σκέψη του τύπου: «Μυρίζει κάπως παράξενα, σαν ψητό κρέας στο γκριλ, και ξαφνικά με πονάει πολύ το χέρι μου. Καλύτερα να το τραβήξω πίσω». Όχι, όλο αυτό γίνεται τελείως αυτόματα και χωρίς συνειδητή απόφαση. Επομένως, ένστικτα υπάρχουν και στον άνθρωπο. Το ερώτημα είναι απλώς σε ποιο βαθμό καθορίζουν την καθημερινότητά μας.

Για να φωτίσουμε λίγο περισσότερο το θέμα, ας ρίξουμε μια ματιά στις πρόσφατες έρευνες σχετικά με τον εγκέφαλο. Το Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ της Λειψίας σε μια μελέτη του που έγινε το 2008 δημοσίευσε κάτι εκπληκτικό. Με τη βοήθεια μαγνητικών τομογράφων, οι οποίοι παρουσιάζουν στον υπολογιστή τις εγκεφαλικές δραστηριότητες, παρατηρήθηκαν οι αντιδράσεις των συμμετεχόντων στην έρευνα ενώ καλούνταν να πάρουν μια απόφαση (να πατήσουν ένα κουμπί με το αριστερό ή με το δεξί τους χέρι). Από τις εγκεφαλικές δραστηριότητες των υποψηφίων ήταν εμφανές σε ποιο αποτέλεσμα θα κατέληγαν μέχρι και εφτά δευτερόλεπτα προτού καταλήξουν συνειδητά σε μια απόφαση. Συνεπώς, η ενέργεια είχε ήδη ξεκινήσει, ενώ οι συμμετέχοντες σκέφτονταν ακόμα ποια απόφαση θα έπαιρναν. Οπότε το ερέθισμα της συγκεκριμένης ενέργειας δεν το έδωσε το συνειδητό, αλλά το υποσυνείδητο. Το συνειδητό απλώς πρόσφερε λίγα δευτερόλεπτα αργότερα την εξήγηση.

Επειδή η διερεύνηση τέτοιου είδους διαδικασιών βρίσκεται ακόμα στην αρχή της, δεν μπορεί να πει κανείς τι

ποσοστό και ποιο είδος των αποφάσεων λειτουργούν κατ' αυτόν τον τρόπο και αν μπορούμε να αντισταθούμε στις διαδικασίες που ορίζονται από το υποσυνείδητο. Είναι εκπληκτικό πάντως το γεγονός ότι η λεγόμενη ελεύθερη βούληση συχνά ακολουθεί την πραγματικότητα χωλαίνοντας. Ουσιαστικά προσφέρει απλώς ένα άλλοθι για το ελαφρώς εύθιχτο Εγώ μας, το οποίο –όπως επιβεβαιώνεται– αισθάνεται ανά πάσα στιγμή ότι είναι ο απόλυτος κύριος της κατάστασης.¹

Έτσι λοιπόν, σε πολλές περιπτώσεις κυβερνά η αντιπολίτευση, το υποσυνείδητό μας. Σε τελική ανάλυση, δεν έχει σημασία πόσα ρυθμίζει η λογική μας, αφού το πιθανώς εκπληκτικά υψηλό ποσοστό των ενστικτωδών αντιδράσεων δείχνει απλώς το εξής: Το αίσθημα του φόβου και του πένθους, της χαράς και της ευτυχίας δεν εξασθενεί όταν προκαλείται ενστικτωδώς, απλώς δεν κινητοποιείται με τρόπο ενεργητικό. Αυτό δεν έχει καμία απολύτως επίπτωση στην ένταση των συναισθημάτων. Διότι είναι πλέον ξεκάθαρο ότι τα συναισθήματα είναι η γλώσσα του υποσυνειδήτου μας, το οποίο μας βοηθάει να μη βουλιάξουμε σε έναν χείμαρρο πληροφοριών στην καθημερινότητά μας. Ο πόνος που νιώθετε στο χέρι σας όταν ακουμπήσετε το καυτό μάτι της κουζίνας σας κάνει να αντιδράσετε χωρίς καθυστέρηση. Τα αισθήματα ευχαρίστησης ενισχύουν τις θετικές πράξεις, ο φόβος σας προφυλάσσει από το να πάρετε με τη λογική σας μια απόφαση που θα μπορούσε να είναι επικίνδυνη. Μόνο εκείνα τα λίγα προβλήματα που μπορούν και πρέπει να λύνονται με τη σκέψη προωθούνται στο συνείδητό μας, όπου μπορούν να αναλυθούν με ηρεμία.

Τα συναισθήματα λοιπόν συνδέονται καταρχήν με το υποσυνείδητο, όχι με το συνειδητό. Αν τα ζώα δεν είχαν συνειδητό, αυτό θα σήμαινε απλώς ότι δεν μπορούν να σκεφτούν. Υποσυνείδητο, αντιθέτως, διαθέτουν όλα τα είδη, και επειδή το υποσυνείδητο παρεμβαίνει καθοδηγητικά, αναγκαστικά όλα τα ζώα έχουν συναισθήματα. Επομένως, η ενστικτώδης μητρική αγάπη δεν μπορεί να είναι κατώτερης ποιότητας, επειδή δεν υπάρχει κανένα άλλο είδος μητρικής αγάπης. Η μόνη διαφορά μεταξύ ανθρώπων και ζώων είναι ότι εμείς μπορούμε να ενεργοποιήσουμε συνειδητά τη μητρική αγάπη (και άλλα συναισθήματα) – όπως στην περίπτωση της υιοθεσίας, για παράδειγμα. Σε αυτή την περίπτωση δεν μπορεί να υπάρξει μεταξύ γονιών και παιδιού η σύνδεση που προκαλείται αυτόματα με τον τοκετό, αφού η πρώτη τους επαφή συχνά πραγματοποιείται πολύ αργότερα. Παρ' όλα αυτά, με την πάροδο του χρόνου εμφανίζεται μια ενστικτώδης μητρική αγάπη, συμπεριλαμβανομένου και του ορμονικού κοκτέιλ στο αίμα.

Καταφέραμε δηλαδή να βρούμε επιτέλους έναν συναισθηματικό ανθρώπινο θύλακα στον οποίο τα ζώα δεν μπορούν να μπουν; Ας ξαναγυρίσουμε στο σκιουράκι μας. Καναδοί επιστήμονες παρατηρούσαν τους συγγενείς του στον ποταμό Γιούκον για περισσότερα από είκοσι χρόνια. Μέρος της έρευνας ήταν γύρω στα 7.000 ζώα και, παρόλο που οι σκίουροι είναι μοναχικοί τύποι, υπήρξαν πέντε περιπτώσεις υιοθεσίας. Βέβαια τα μωρά που ανέλαβε να μεγαλώσει μια ξένη μητέρα ήταν πάντα μωρά συγγενών. Υιοθετήθηκαν μόνο ανιψιές, ανιψιοί ή εγγόνια, πράγμα που δείχνει ότι ο αλτροουισμός που επιδεικνύουν

οι σκίουροι έχει σαφή όρια. Από καθαρά εξελικτική άποψη, αυτό έχει πλεονεκτήματα, αφού έτσι μπορεί να διατηρηθεί και να μεταβιβαστεί παρόμοιο γενετικό υλικό.² Επιπλέον, οι πέντε περιπτώσεις στα είκοσι χρόνια δεν αποτελούν και ατράνταχτη απόδειξη για μια κατά βάση θετική αντίληψη σε ό,τι αφορά την υιοθεσία. Ας ρίξουμε μια ματιά και σε άλλα είδη λοιπόν.

Πώς έχουν τα πράγματα με τους σκύλους; Το 2012 το γαλλικό μπουλντόγκ Μπέιμπυ βρέθηκε στο επίκεντρο της επικαιρότητας. Ζούσε σε ένα κέντρο περίθαλψης ζώων στο Βρανδεμβούργο, όπου μια μέρα μεταφέρθηκαν έξι μικρά αγριογούρουνα. Τη μητέρα τους μάλλον την είχαν σκοτώσει κυνηγοί και μόνα τους τα ριγωτά μικρά ζώα δε θα είχαν καμία πιθανότητα να επιβιώσουν. Στο κέντρο περίθαλψης βρήκαν θρεπτικό γάλα – και αγάπη. Το γάλα τούς το πρόσφεραν οι υπεύθυνοι, ενώ την αγάπη και τη θαλπωρή τούς τις πρόσφερε η Μπέιμπυ. Το θηλυκό μπουλντόγκ υιοθέτησε χωρίς πολλή σκέψη όλα τα μικρά και με τρυφερότητα τα άφηγε να κοιμούνται μαζί της. Αλλά και κατά τη διάρκεια της ημέρας το άγρυπνο βλέμμα της ήταν στραμμένο πάνω τους.³ Πρόκειται για πραγματική υιοθεσία; Τα μικρά αγριογούρουνα δεν πέρασαν από τη διαδικασία του θηλασμού, ούτε και στα υιοθετημένα παιδιά συμβαίνει κάτι τέτοιο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις σκύλων, όπως της θηλυκιάς σκυλίτσας Γιέτι από την Κούβα, που έκανε ακόμα κι αυτό. Της πήραν όλα της τα κουταβάκια εκτός από ένα κι έτσι της περίσσευε αρκετό γάλα. Επειδή στο αγρόκτημα υπήρχαν και αρκετά γουρούνια που μόλις είχαν γεννήσει, η Γιέτι υιοθέτησε δεκατέσσερα μικρά γουρουνάκια, παρόλο που

οι μητέρες τους ζούσαν. Ακολουθούσαν την καινούρια τους μαμά στο αγρόκτημα και κυρίως τη θήλαζαν.⁴

Ήταν μια συνειδητή μορφή υιοθεσίας; Ή μήπως η Γιέτι είχε απλώς πλεόνασμα μητρικών συναισθημάτων, που απλώς τα πρόβαλλε στα μικρά γουρουνάκια; Ανάλογα ερωτήματα θα μπορούσαμε να θέσουμε και στις περιπτώσεις των ανθρώπινων υιοθεσιών, κατά τις οποίες τα έντονα προσωπικά συναισθήματα αναζητούν και βρίσκουν στόχο. Ακόμα και το να έχει κανείς σκύλο ή άλλα κατοικίδια μπορεί να συγκριθεί με την υιοθεσία ανάμεσα σε διαφορετικά είδη ζώων – αφού ομάδες ανθρώπων δέχονται τα τετράποδα σχεδόν ως ισότιμα μέλη της οικογένειας.

Υπάρχουν όμως κι άλλες περιπτώσεις κατά τις οποίες ο κινητήριος μοχλός δεν μπορεί να είναι ούτε τα υψηλά επίπεδα ορμονών ούτε το παραπανίσιο γάλα. Ο Μωυσής, ένα κοράκι, αποτελεί συγκινητικό παράδειγμα, και θα εξηγήσω αμέσως τι εννοώ. Όταν τα πουλιά χάνουν τους νεοσσούς τους έχουν από τη φύση τους μια επιπλέον ευκαιρία να εκτονώσουν τη συσσωρευμένη τους παρόρμηση: Μπορούν να ξεκινήσουν από την αρχή και να κλωσήσουν πάλι. Ειδικά ένα κοράκι που είναι μόνο του, όπως ο Μωυσής, δεν έχει κανέναν λόγο να φροντίζει άλλα ζώα. Ο Μωυσής όμως έφαξε και βρήκε για τον σκοπό αυτόν έναν δυνάμει εχθρό του – μια κατοικίδια γάτα. Ομολογουμένως το γατάκι ήταν ακόμα πολύ μικρό και εκτός αυτού τελείως αβοήθητο, γιατί προφανώς είχε χάσει τη μαμά του και είχε μείνει νηστικό μέρες. Το αδέσποτο ζώο εμφανίστηκε στον κήπο της Ανν και του Ουόλλυ Κολλίτο. Οι δυο τους ζούσαν σε ένα σπιτάκι στο βόρειο Ατλέ-

μπορο, στη Μασσαχουσέττη, και στη συνέχεια παρατήρησαν εκπληκτικά πράγματα. Στο γατάκι έκανε παρέα ένα κοράκι και ήταν φανερό ότι το προστάτευε. Το πουλί τάιζε σκουλήκια και σκαθάρια το μικρό ορφανό, και φυσικά οι Κολλίτο δεν έμειναν να κοιτάνε άπραγοι, παρά βοηθούσαν το γατάκι δίνοντάς του τροφή. Η φιλία ανάμεσά τους κράτησε ακόμα κι όταν η μικρογραφία τίγρης ενηλικιώθηκε, μέχρι που μετά από πέντε χρόνια το κοράκι εξαφανίστηκε.⁵

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στα ένστικτα. Το αν τα μητρικά συναισθήματα προκαλούνται από τέτοιες επιταγές του υποσυνειδήτου ή από συνειδητές σκέψεις δε δημιουργεί κατά τη γνώμη μου καμία ποιοτική διαφορά. Αφού και στις δύο περιπτώσεις τα συναισθήματα (!) είναι τα ίδια. Το βέβαιο είναι ότι στον άνθρωπο ισχύουν και τα δύο, ενώ τα ένστικτα που προκαλούνται από τις ορμόνες αποτελούν την πιο συχνή εκδοχή. Ακόμα κι αν τα ζώα δεν μπορούν να βιώσουν συνειδητά τη μητρική αγάπη (και η υιοθεσία μωρών άλλου είδους θα έπρεπε να μας βάλει εδώ σε σκέψεις), παραμένει η ασυνείδητη μορφή, η οποία είναι τουλάχιστον εξίσου δυνατή και ωραία. Το κίνητρο για το σκιουράκι που κουβαλούσε το μωρό του κουλουριασμένο γύρω από τον λαιμό του στο χορτάρι το οποίο έβραζε από τη ζέστη ήταν η βαθιά αγάπη – και αυτό εκ των υστέρων κάνει τη συγκεκριμένη εμπειρία μου ακόμα πιο ωραία.